

Олена МІРОШНИЧЕНКО

ЛЕКСИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ У ПВДЕННОБЕССАРАБСЬКІЙ ГОВІРЦІ С. ПЕРШОТРАВНЕВЕ

Українська південнобессарабська говірка с. Першотравневе (до 1947 р. – Гасан-Аспага) Ізмаїльського р-ну Одеської обл. знаходиться в оточенні слов'янських (російських, болгарських) та неслов'янських (молдавських, гагаузьких) говірок. Незважаючи на таке оточення та на заборони української мови в різний час, говірка зберегла свою самобутність. Ця південнобессарабська говірка належить до степового говору південно-східного наріччя української діалектної мови.

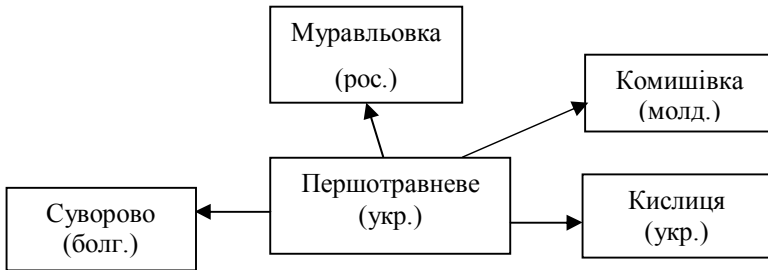
Сьогодні в с. Першотравневе проживає 2048 мешканців; з них 94% – українці, 3% – росіяни, 1% – молдовани, 1% – болгари, 1% – таджики, корейці, гагаузи (останні переселилися 5-6 років тому) (дані на 1 січня 2002 р.). Від заснування (1813 р. 19 ст.) і приблизно до 1940 р. село поділялося на дві частини: українську і молдавську. За свідченнями носіїв говірки українці і молдавани жили дружно, але господарство вели нарізно, мали окремі свята, що виказує збереження власних традицій.

Лексика степових говірок, зокрема і досліджувана говірка, виявляє тісні зв'язки з говірками середньонадніпряньського, південно-західних (переважно подільського) і північних діалектів; водночас ця говірка має чимало лексем, запозичених з болгарської, російської, молдавської та турецької мов; зрідка у говірці виявлено полонізми.

Інформатори зазначають: *зараз жител'ев дв'є тис'ач'і осталос' а було п'ят' с ч'ем то/ п'ервий і вторий класи/ а с'ей час вопше один клас зоставс'а// с'ело українс'ке// у нас д'ілилос'а село на дв'і частини/ молдаванс'ке і українс'ке// а потом понаїжали і молдавани/ і болгари/ і стале не село/ а клуб' пун'ешеств'ен'ікоў// село українс'ке і все українс'ке// пожежилис'а попереїжжали/ дол'а так склалас'а у л'удей//* Частина мешканців переселилися у с. Першотравневе 20-30 років тому з Вінницької, Житомирської, Дніпропетровської, Херсонської областей.

Мешканці с. Першотравневевого контактують з жителями навколишніх сіл: болгарського с. Суворове (до 1947 р. – Шикирли-Китай, засноване в 1815 р. переселенцями з Болгарії), українського с. Кислиця (засноване в 1813 р. переселенцями з Молдавії), молдавського с. Комишівка (до 1947 р. – Хаджи-Курда, засноване у 1814р.), російського с. Муравльовка (засноване у 1813 р. росіянами-старобрядцями на місці татарського поселення); ці контакти вплинули на склад лексики цієї говірки. Схематично оточення с.

Першотравневе і лінії контактів мешканців цього села можна подати у вигляді схеми:

Мовою побутового спілкування у с. Першотравневе є українська; старше покоління вільно використовує елементи болгарської та молдавської мов; викладання в школі – українською мовою, діти розмовляють між собою українською говіркою; переважна більшість молоді в розмові використовує і російську мову. Про мовну ситуацію в селі діалектосії висловлюються наступним чином: 1) *В основном вс'ї розмовл'айут' і переход'ат' на українс'ку// той хто хоче/ на той і розгавар'уйе// ц'а от поймеш/ шо вона молдаванка/ розгавар'уйе як от // н'їякого акцента// поч'ему ми так разговар'иваем/ потому шо ран'ше була руминс'ка власт'// тут от і были кнутами цима руминс'кими/ заставл'али л'удей разгавар'иват' сузубо на руминс'к'ий// мати писали бат'ку на фронт на руминс'кому йазиц'ї пр'амо// Старин'ї л'уди/ разні л'уд'ї// у нас нема все од'інаково// то молдаванс'к'ї/ то українс'к'ї// українс'к'ї це тут у Гасан/ напр'їм'ер/ н'е настойаи'її їхній йазик/ то болгарс'к'ї попадає/ то молдавс'к'ї/ хахлис'кий/ рус'кий/ оби'її котла// той каже калдар'/ той казан/ той в'їдро// 2) Балакайеш по рус'к'ї/ кругом рус'кий йазик// на рус'кий/ українс'кий йазик балакайеш// в'їн не українс'кий/ балакайуть по хахл'ац'к'ї// по молдавс'к'ї свекруха// приїжали з' войны/ з' Болгар'їїї т'їкали/ нема молдаван/ молод'ож'її по хахл'ац'к'ї/ вс'ако/ вм'єст'є//*

Виявити міжмовні впливи в лексиці найзручніше тоді, коли розглянути окремі тематичні групи лексем. Так, обравши предметом спостереження насамперед сегмент лексичної системи “лексика сільського господарства” (зокрема тематичні групи: сільськогосподарських знарядь праці, назви зернових культур, процесів праці, виноградарство, назви ділянок землі), зібравши матеріал за питальником (515 питань) та тематичними оповідями, записаними на магнітофон, ми уклали реєстр лексем, які репрезентують поняття цієї ідеографічної сфери та деяких інших тематичних груп лексики. Серед записаних лексем домінують назви, які належать до питоного (не запозиченого) шару; водночас виділяються запозичення з російської, болгарської, східнороманських, турецької мов.

Аналіз джерел появи у досліджуваній говірці кожної лексеми становить окремий предмет вивчення, оскільки кожне слово має свою історію, яке заслуговує на докладний аналіз. Нижче подаємо низку номінативних одиниць, для яких запропоновано інтерпретацію щодо джерела їх постання у говірці с. Першотравневе.

Лексика російського походження. Кількість запозичень з різних мов, як і частота використання цих одиниць у мовленні, є різною; закономірно, що показники активності використання таких номінативних одиниць у різний час були неоднаковими. Зокрема, у період підпорядкування межиріччя Дністра і Дунаю Румунії (1918 – 1940) можливість східнороманського впливу помітно зросла; так само зросла кількість російських запозичень у період після 1944 р., коли офіційною мовою радянського адміністративного апарату була російська мова, а пропаганда російської мови як домінуючого на всьому просторі СРСР була основою тогочасної мовної політики.

У говірці спостережено вживання лексем, джерелом яких є російська мова; більшість таких одиниць перейнята українською говіркою без будь-якого фонетико-морфологічного переоформлення, частина – зазнала змін відповідно до структури української мови. Зауважимо, що внаслідок таких впливів сформувалися українсько-російські дублетні пари, напр.: *тоді – потім, треба – нада, думки – мисл'ї, нас'їн':а – с'ем'єна, кор'їн' – кор'єн', зроблена – сд'єлана, ран'іше було – ран'ше було, смачну – вкуснуїу, борошно – мука, ол'їа – масло, р'їк – год.*

Окремі лексеми зазнали формальної видозміни внаслідок контамінації: укр. *сьогодні*, рос. *сегодня* > у говірці *с'о'год'н'а*; укр. *після*, рос. *после* > *пос'л'а*; укр. *тільки*, рос. *только* > *токо, т'їко*. Серед ТГЛ сільськогосподарської лексики впливи російської мови виявилися поодинокими, хоча в інших ТГЛ їх чимало.

Лексика болгарського походження. У болгар-сусідів українці запозичили елементи господарської діяльності, які й сьогодні активно використовуються у повсякденному житті; закономірно, що це відбулося і на номінації відповідних понять, реалій. До лексичних запозичень з болгарських говірок відносимо:

пан'єра 'плетена корзина'; у сусідньому болгарському с. Суворове зафіксовано *пан'єр* 'плетена корзина, призначена для збирання та зберігання винограду, використовують також для зберігання яблук' [ПЗ:149; див. також: Геров ІУ:10]; цю лексему виявлено і в інших українських південнобессарабських говірках (П, С, К, Б, М, О, Ш, ПТ);

кал'їстирка 'маленька сапка, якою прополоють моркву, цибулю?'; пор.: *кал'їстирка/мален'ка і пра'їуїєм токо переу'ї*; у болгарській говірці с. Суворово – 'тс' [ПЗ:87; див. також: Геров ІІ:340]; цю лексему так само виявлено у кількох інших українських говірках (М, Б, С, П, О, М, Ш, ПТ);

пр'ад'їна 'поливний город біля річки'; у болг. 'тс' [ПЗ:74; див. також:

Геров I:243]; лексема відома і румунським та молдавським говіркам *градинэ* ‘сад’ [PPC:368]; лексема поширена і в інших українських говірках (П, К, М, Б, Мк, ПТ, Ш); про етимологію докладніше див.: [ЕСУМ I:581];

коф’їя ‘колесо поливної машини, яким черпали воду із спеціальної викопаної ями чи річки’. Лексема *коф’їя* запозичена з болг. *кофа* ‘відро’, ‘бадя’ [ПЗ:90; див. також: Геров II:405]; лексема відома і східнороманським говіркам [АЛМ II, п.І, Лекс. К. 665; PPC:206]; з тим самим значенням цю назву виявлено ще в кількох українських говірках (П, С, М, О, К, Д);

тарга ‘знаряддя для перенесення половини’; лексема могла бути запозичена українською говіркою з болгарської або румунської мов, пор.: болг. *тарга* ‘тс’ [ПЗ:124; див. також: Геров V:324]; у рум. *targă* ‘тс’ [PPC:837]; лексема поширена в інших українських говірках (П, К, М, С, Бс, Вс, Ш, ПТ, Г, Дз, Тз, Пл), див. також [3:71];

ду’лан ‘спеціальне пристосування для поливання городини – водяне колесо’; в болгарській мові ‘тс’ [ПЗ:78; див. також: Геров I:328]; болгарське джерело постання цієї лексеми приймають і етимологи [ЕСУМ II:143], хоча її етимон сягає турецького *dulap*, що в свою чергу має перські корені; лексема відома і в східнороманському ареалі [PPC:286]; назву зафіксовано у кількох українських говірках з тим самим значенням (П, М, С, К);

вада ‘рівчак на поливних городах, по якому тече вода’; в болгарських говірках ‘тс’ [ПЗ:70]. Хоча ця лексема сягає східнороманського *vad* ‘рів’, рум. *vad* ‘брід’ [PPC:891], лат. *vadum* ‘мілке місце’ [ЕСУМ I:318], проте ця номінативна одиниця потрапила до українських південнобессарабських говірок з болгарських говірок як елемент цілісної групи назв, пов’язаних з поливним городництвом, привнесеним на цей терен болгарамипереселенцями. У болгарській метрополії лексема так само віддавна відома, див. [Геров I:102;], як відома і в сербохорватському континуумі; лексема зафіксована і в інших українських говірках (П, К, С, М, Б, Ш, О).

Таку ж складну історію демонструє і лексема *каварма* з ТГЛ ‘назви страв’: лексема *каварма* в українській говірці зберегла значення ‘тушкована баранина’, що відоме болгарській говірці – *кавьрма* ‘м’ясна страва з гострими приправами’, ‘тушене овече м’ясо для тривалого зберігання’ [ПЗ:86; див. також: Геров II:333], хоча вона генетично сягає тур. *kavurma* ‘тс’ [БЕР II:128]; в українські говірки потрапила від болгар, у яких ця страва досі надзвичайно популярна, є ознакою національної кухні.

Лексика східнороманського походження.

Східнороманські говірки були і залишаються джерелом інтенсивного впливу на українські говірки. При цьому нерідко створюється ситуація, коли в українську говірку лексема могла потрапити як з болгарських, так і зі східнороманських говірок. Тому віддати перевагу якомусь із джерел не завжди просто, доводиться у кожному такому випадку урахувувати низку факторів.

Східнороманського джерела сягають лексеми цієї та інших тематичних груп:

папушо́йа ‘кукурудза’, *папио́уїн’а* ‘кукурудзиння’, джерелом запозичення є східнороманське *părușoi* ‘тс’ [DEX:764; PPC:614];

лужа́ни ‘кукурудзяне бадилля’, *лужа́н* ‘стебло кукурудзи’, *лужа́н’а*; ці словоформи є результатом фонетичної видозміни *длужа́ни* ‘кукурудзяне бадилля’, можливо під впливом молд. *luger, lujer* ‘стебло’. Лексема *длужа́ни* пов’язана з молд. *глужь* ‘копи снопів, кукурудзиння’ [DEX:584; PPC:507]; етимологи приймають цю версію походження назви *лужа́н* [ЕСУМ I:528];

коли прополнують вручну, за допомогою сапи, цей процес називають *прашо́ўка*; лексема *прашу́вати* ‘прополювати’ вживається поряд з *полоти, сапати*; пор.: молд. *prăși* ‘полоти’, *prășuri* ‘прашування’ [DEX:836; PPC:665];

грана́ ‘примітивна борона з тернового гілля, яким давніше заволочували зорану землю’; пор.: рум. *grapă* ‘борона’ [DEX:431; PPC:370]; пор.: *грана із великими гілками розбиває м’ясен’ко грудочки*; лексема відома у багатьох українських південнобессарабських говірках, див.: [3:70-71];

гута́ ‘айва’; пор.: молд. *guta* ‘тс’, рум. *gutuiu* ‘тс’ [DEX:439; PPC:377];

малай́ ‘страва з борошна, яку залишають, щоб підійшло тісто, та запікають у печі, додаючи молоко та цукор’; рум. *mălai* ‘кукурудзяне борошно’, ‘просо’ [ЕСУМ 3:369];

мама́лига ‘страва, зварена з кукурудзяного борошна, схожа на куліш’; лексема має надійні відповідники в румунських, молдавських говірках та літературній мові – *mămăligă* ‘круто зварена каша з кукурудзяного борошна’ [PPC:515]; лексема відома і в болгарських говірках зі значенням ‘кукурудзяний хліб’ [ПЗ:97];

калдар́ ‘відро’; у східнороманському ареалі лексема має семантичну варіативність *căldăre* ‘відро, котел’ [АЛМ II, п.І., Лекс. К.666], ‘відро для мамалиги’ [АЛМ I, п.І, к.111];

гурар́ ‘пічна заслінка’; зафіксована лексема *гурар́* сягає східнороманського *gurăr* [PPC:376; АЛМ II, п.І., Лекс. К.566];

магар́, *магар́* ‘осел’ – східнороманське *măgăr* ‘тс’ [АЛМ I, п.І, к.148], в болгарських говірках функціонує з тим самим значенням *магаре* ‘тс’ [ПЗ:96]. *У мене там на вулиці магар стоїт по вашему осел*!. Ця лексема входить до складу тих номінативних одиниць, функціонування яких в українських говірках підтримується одночасними впливами сусідніх болгарських і східнороманських говірок.

Як і в випадку з російськими впливами, внаслідок інтенсивних східнороманських впливів постали дублетні пари чи ряди, напр.: *сапат́* – *прашуват́*, *кукурудза* – *папушо́йа*, *осел* – *ішак* – *магар́* та ін.; загалом поліконтактність української говірки спричинила витворення рядів назв з однаковим значенням, напр.: *гурар́* ‘пічна заслінка’ – *затулка, гарман* – *тік* – *д’єкане* ‘місце обмолоту і віяння збіжжя’, *штурпаки* – *кочки* та ін.

Зауважимо, що в мовленні молдаван с. Першографневе більшість

українських назв відомі і вживаються, хоча спостережено деякі зміни семантики, формальної структури лексем.

Таким чином, буття української говірки с. Першотравневе значною мірою визначається характером впливів інших мов, що відбувався насамперед усним шляхом (болгарські впливи – виключно усним шляхом). “Як результат саме болгарського впливу на українців... можна кваліфікувати переймання українцями високої культури поливного городництва, якою відзначалися болгари...” [2:48]. Л.Ф.Баранник, досліджуючи російські говірки Одещини, зазначала, що “болгаризми відіграють велику роль у лексико-семантичній системі говірок Одещини. Вони поповнюють синоніміку, дозволяють конкретизувати деякі поняття, надають окремим словам додаткове значення” [1:9]. Так само як інтенсивний можна оцінити і вплив східнороманських говірок, а в окремі проміжки – і румунської літературної мови. Витворення багатьох номінативних одиниць, спільних для говірок різних мов, є характерною рисою інтерферентних ареалів, зокрема і південнобессарабського.

З огляду на складну історію кожної номінативної одиниці, на наявність різнопланових впливів – прямих та опосередкованих, українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю продовжують становити значний інтерес як для україністики, так і для славістики в цілому.

Список скорочень назв населених пунктів

(всі – в Одеській області)

Б – с. Броска Ізмайльського р-ну

Бс – с. Білолісся Татарбунарського р-ну

Вс – с. Височанка Таругинського р-ну

Г – с. Ганівка таругинського р-ну

Д – с. Десантне Кілійського р-ну

Дз – с. Дивізія Татарбунарського р-ну

К – с. Кислиця Ізмайльського р-ну

М – с. Матроска Ізмайльського р-ну

Мк – с. Миколаївка Таругинського р-ну

О – с. Олександрівка Таругинського р-ну

П – с. Першотравневе Ізмайльського р-ну

Пл – с. Плоцьк Арцизького р-ну

ПТ – с. Приморське Татарбунарського р-ну

С – с. Саф’яни Ізмайльського р-ну

Тз – с. Тузли Татарбунарського р-ну

Ш – с. Шевченкове Кілійського р-ну

1. Баранник Л.Ф. Некоторые особенности русско-болгарского междialeктного взаимодействия на лексическом уровне (на материале переселенческих говоров Одещини) // Слов’янський збірник. – Одеса. – Вип. 1-2. – 1996. – С. 5-10.
2. Гриценко П.Ю. Болгарські

говірки України як феномен культури // Відродження мов і культур західних та південних слов’ян в Україні. Збірник статей. – К., 1995. – 175 с. – С. 42-49.

3. Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К., 1984. – 226 с.

Список використаних джерел

- АЛМ — Атласул лингвистик молдовенеск. — Кишинэу, 1968-1972. — Вол. 1-2.
БЕР — Български етимологичен речник. — Т.ІІ. — София, 1979.
Героу — Героу Н. Речник на българския език. — София, 1975-1978. — Ч. 1-5.
ЕСУМ — Етимологічний словник української мови в 7 т. / За ред. Мельничука О.С. Т.1-4. — К.: Наук. думка, 1983-2002.
ПЗ — Полтораднева-Зеленина Э.И. Словарь говора болгарского села Суворово Одесской области УССР // Статьи и материалы по болгарской диалектологии. — Вып. 5. — М., 1954. — С. 64-134.
РСР — Румынско-русский словарь / Под ред. Б.А. Андрианова, Д.Е. Михальчи. — Москва, 1953.
DEX — Dicționarul explicativ al limbii române. Editia a II-a. — București, 1996.